

OBIČAJI ROMA

U romskom jeziku ne postoji reč „običaj”. Za običajne postupke i radnje Romi obično kažu: *puranimata* (starina). Ili, ako objašnjavaju, vele: „*Geja kerde amare phure, thaj keras vi amen. Lachimase si*”. („Tako su činili naši preci, tako činimo i mi. Valja se, za dobro je.”) Dakle, oni smatraju da su to prastare i ustaljene navike, što u stvari i jesu osnovne formalne odlike običaja.¹⁾ No običajima se pripisuje i svrsishodnost (dobro je). Ta svrsishodnost može biti kao i u drugim slučajevima, stvarna ili pretpostavljena.

Romi imaju raznovrsne običaje koje često prate različita verovanja, praznoverice i magijski postupci. To je, inače, karakteristično i za ostale primitivne narode gde običaj teži da iz svoje združenosti s magijskim i religijskim postupcima izvede jednu meru svetosti, kako kaže Sapir. Za običaje je karakteristično još i to što se javljaju uvek u obliku određenih ceremonija (rituala), pa se stoga i ceremonijal ubraja u običaj. No uprkos tome — naročito u pogledu elementarnih društvenih običajnih normi — važno je razlikovati pravi običaj od rituala. Naime, ritual često ne mora da ostane strog (više ceremonija mogu izražavati jedan isti običaj), a da običaj time ne gubi svoje snažno dejstvo. Kad je reč o Romima to treba imati u vidu, jer su oni živeli u različitim mestima, bili izloženi različitim uticajima, pa su svoje običaje izražavali na način koji je postojao u određenoj sredini. Usled toga, nekim naučnicima se činilo da Romi i nemaju autentične običaje, što je u osnovi bilo pogrešno.

Vrste običaja

U etnološkoj literaturi ne postoji jedinstvena podela običaja. Neki, na primer, razlikuju grupu socijalnih, ekonomskih, religioznih, pravnih i medicinskih običaja. Drugi dele običaje na društvene, običaje uz poslove, stalne godišnje ili verske i pravne, a u posebnu grupu izdvajaju slavu i vraćanje i praznoverice. Pored pristupa običajima s obzirom na to kakve sadržaje regulišu, ima i naučnika koji uzimaju u razmatra-

¹⁾ Reč „običaj” označava obrasce ponašanja koji se prenose tradicijom i usađeni su u grupu, kaže E. Sapir, *Ogledi iz kulturne antropologije*, BIGZ, 1975, str. 135.

nje i to koliko je širok sloj u kome se vrši to regulisanje, koliko je jaka društvena potreba (interes) koja određuje to regulisanje, itd. I najzad, ima naučnika koji smatraju da običaje treba razvrstavati shodno tome na koju se granu i oblast ljudske delatnosti odnose.

Nas u ovom radu interesuju isključivo romski običaji i njihovi konkretni pojavni oblici. Uz to želimo ukazati i na pojedine običaje koji su postojali ili postoje u Indiji, a koji su slični ili podudarni sa romskim.

Običaji koji se odnose na lični i porodični život najčešće su vezani za rođenje. Ovi običaji su, opet, u tesnoj vezi s običajima koji se odnose na trudnu ženu.

Trudnica (*khamni romni*) uživa mnoge povlastice u romskoj zajednici. Romi govore da bremenita žena „nosi dve duše” i trude se da joj u svakom pogledu život postane što ugodniji. U osnovi te pažnje i staranja je briga o zdravom i srećnom porodu. Taj smisao imaju i mnoga verovanja i praznoverice. Tako, na primer, bremenita žena ne valja da saopštava vreme trudnoće; da bi se dete rodilo zdravo, bremenita žena ne sme jesti načeto voće; ako krade voće, onda rukama ne sme dodirivati liće, jer će, kako se veruje, dete imati belegu na licu veličine ukradene voćke; bremenita žena pogotovo ne sme videti mrtvaca, jer će dete imati „mrtvačku boju”. U slučajevima kada se to ne može izbeći, trudnici se vezuje crveni konac oko ruke. Osim navedenih, postoji i čitav niz drugih zabrana koje ne smeju prekršiti ni trudnica, ni članovi plemena. Dužnost malaže svima da trudnoj ženi ponude jelo i piće; od nje se ništa ne sme sakriti, naročito hrana. Po romskom verovanju, od hrane koja se sakriva od trudnice, odbiće se dete, a to je veliki greh. Isto tako, niko se ne sme potezati predmetima, naročito ostrim, na trudnicu, niti se za njom sme bacati kamenje, đubre, zemlja, kreč... Trudnici se, zatim, ne smeju pokazivati ružne stvari, već samo one koje nadahnjuju lepotom. Na to se naročito pazi u vreme kad dete oživi. Čekajući taj trenutak, trudnica treba neprestano da misli na lepe ljude i da se nalazi u društvu najlepših. Jer, na koga u tom času pomisli ili koga vidi, na njega će ličiti dete. U osnovi, to je staro indijsko verovanje, a i običaji iz Kamasutre su nalagali da se pred trudnicom izlažu slike i predmeti koji nadahnjuju lepotom. Slične zabrane i običaji, kako je utvrđeno, postoje i kod mnogih drugih naroda. Podrobno ih je opisao još Frejzer, a o tome su raspravljali mnogi teoretičari različitih struka i orijentacija.

Osim ovih, postoje i pravila kojih trudnica treba da se pridržava da bi imala „lak porođaj” a da bi se saznalo kako će porođaj proteći, praktiku-

je se, između ostalog, sledeći običaj: uoči Đurdevčana, trudnice stavljaju komad odeće pod vrbu, gde se obavlja svetkovina. Ako sutradan nađu vrbov list na izloženoj odeći, onda se veruje da će im i porod biti lak.

Porodaj se, takođe, odvija po utvrđenom ritualu. Naime, kao što su samskare pratile Arijce od rođenja do smrti, tako i Romi imaju utvrđene običaje. Poređenja radi, navešćemo prvo staroindijske obrede vezane za rođenje (jātakarman).

Pre rođenja treba pripremiti prostoriju za porođaj, 12 dana mora goreti vatra kako bi se sprečio dolazak zlih duhova, treba odrešiti sve čvorove u kući, pri porođaju treba da budu pet bramana, a pre nego što se prereže pupčana vrpca, treba dunuti nad detetom u pet smerova sveta: na istok, jug, zapad, sever i u zenit. To će biti smerovi vetrova, a dah deteta združuje se s dahom vetra na zemlji. Tako počinje život. Nad dečakom, uz rađanje, treba izricati i mantre, svete izreke kakve sadrže samhite. I kasnije su događaji u životu muškarca puni smisla, a taj smisao posle venčanja osmišljava život ženi. Novorođenče se uzima prvo na desnu dojku, zatimna levu. Na kraju obreda daje se detetu ime: jedno kojim će ga zvati i još jedno, tajno, koje znaju samo roditelji, da se dete ne može ureći. (Slične obrede imaju Bandžarasi iz Indije: *Report of all India Banjara study team.*)

Romi, kako je utvrđeno, neprestano čuvaju trudnicu od demona. Vatra, dođuše, ne gori 12 dana i taj običaj ne praktikuju svi Romi, ali, kako pokazuju istraživanja, to su činili Romi u Mađarskoj. Najverovatnije je da su to činili i Romi u ostalim zemljama, međutim, o tome nisu sačuvana svedočanstva. No Romi su sve do danas očuvali prastari običaj da se na porodilji sve stvari raskopčaju i da u prostoriji u kojoj se porađa sve bude otključano. To se čini da bi porodilja što lakše rodila. Ako je porođaj težak, babica umiva vodom bravu i katance i tri puta ih otključa i zaključa, a tom vodom umije oči porodilji i daje joj da popije tri gutljaja. Tom se prilikom izgovaraju određene molitve ili se pozivaju Urme. Hajnrih fon Vlislocki zabeležio je sledeću:

„Komm, gute Urme, und hilf!
 Feuer, Feur brenn geschwind, brenn
 und beschütz dies kleine Kind, kleine
 Kind.

Gute Urmen lock herbei,
 dass dies Kind gesegnet sei.
 Hier auf Erden, hier auf Erden
 soll es glücklich, glücklich werden!
 Besenruten, Besenruten,
 und noch einmal Besenruten;
 Besenruten, Besenruten
 und noch einmal Besenruten

leg ich in die Feuersgluten!
Gute Urme, komm schnell heran,
dass der Mutter man helfen kann!"

U porođajnim obredima se koristi i jaje, kao i mnogi drugi predmeti kojima se pripisuje magijska moć ili porodilja legne na seno pripremljeno za tu priliku. Kada se dete radi, prereže se pupčana vrpca. To se čini, obično, nožem ili snpom, koji se kasnije ne smeju upotrebljavati u svakodnevnim poslovima. Pošto je dete okupamo, daje mu se tajno ime. U nekim plemenima to čini majka, u drugim babica. Tajno ime ima ulogu zaštite od demona. Prema verovanju Roma, majka i dete su četrdeset dana „nečisti”. Radi zaštite od demona, koriste se različite stvari, najčešće metla, nož ili neki drugi oštar predmet, zatim voda i crveni konac. Ove stvari se stavljaju ispod kreveta na kojem spavaju žena i dete koji se četrdeset dana svakodnevno kade rogom.

Sudbina

Treće noći posle rođenja deteta, prema romskom verovanju, dolaze sudaje ili Urme da odrede dečju sudbinu. To je, kako dokazuje etnologija, opšte verovanje. Romi veruju da dete posećuju istovremeno tri suđenice. Prva se zove *lađhi Urma* (dobra Urma) i ona je, kako veruju, zaštitni duh. Druga je *šudri Urma* (hladna Urma). *Hladna Urma* je posrednik između prve i treće, *zle Urme*. Njihove želje određuju sudbinu svakog čoveka, to jest, ljudska sudbina je potpuno predodređena, veruju Romi. Taj fatalizam koji predstavlja jednu od osnovnih crta svakodnevnog života Roma, može se tumačiti na razne načine, no čini se da je on u tesnoj vezi sa njihovim načinom života i društvenim uslovima.

Inače, naučnici — istraživači romskih verovanja nisu znali da objasne poreklo imena „Urma”. No u rečniku sanskritskog jezika *ūrmilā* je naziv za nekoliko žena, a u staroindijskoj mitologiji *Uma* predstavlja jedan od aspekata božice Kali. Prema Robinsonu i Vilsonu, naime, Šivina žena koja mu je rodila dva sina, poznata je pod imenima Sati, Durga, Kali, Ambika, Devi i Uma.²⁾

S obzirom na to da se suđenice u verovanjima drugih naroda ne javljaju pod imenom „Urme”, smatramo da je ovo ime indijskog porekla. Ova mitska bića žive u planinama, u zlatnim i srebrnim palatama. Po verovanju Roma, ima ih devedeset i devet, a ove tri Urme, koje određuju čovekovu sudbinu, sestre su i žive odvojeno. Romi zamišljaju da Urme imaju zlatnu kosu, izrazito su lepe i ne stare. Njihova kraljica je *Matuya*. O Urmama, inače, postoje mnogobrojna verovanja, a praktikuju se i različiti

²⁾ H. S. Robinson — H. Wilson, *Mitovi i legende svih naroda*, Beograd, Rad, 1976, str. 72.

magijski postupci u cilju ovladavanja njihovom moći. Najiscrpnije podatke o tome nalazimo u knjizi H. F. Vlislockog.

Romi veruju da, osim Urima, postoje i „poluurme“, to jest, veštice. Jedna Romkinja je kao „poluurma“ osuđena 1863. godine u Vukovaru.

Krštenje

Osim tajnog imena, Romi imaju još dva imena. Tajno ime zna samo majka ili babica, drugo je poznato članovima plemena (*vitsa*), a treće je „krsno“ ime to jest službeno. Poreklo reči *bolipe* (krštenje) još nije razjašnjeno. Jedni su ovu reč dovodili u vezu sa sanskrtskom rečju *vrud*, što znači „umakanje“, „gnjuranje“, a drugi su smatrali da potiče od *budyati* — „rođenje u Budi“. (W. R. Rishi, *Multilingual Romani Dictionary*). Po našem mišljenju, druga pretpostavka nije umesna, a prva je samo prividno tačna. Naime, u romskom jeziku postoji glagol *bolav* (umakati) i utoliko je prva pretpostavka ispravna. No *bolav*, u značenju „krstiti“, po našem mišljenju, ima poreklo u sanskrtskoj reči *bal*, *balati* koja znači „disanje“, „dah vetra“, „živeti“, „postojati“, „biti u životu“, itd. O značenju ove reči svedoče i navedeni obredi u vezi s rođenjem: „...dunuti nad detetom u pet smerova sveta: na istok, jug, zapad, sever i u zenit. To će biti smerovi vetrova, a dah deteta združuje se s dahom vetra na zemlji. Tako počinje život... Na kraju obreda daje se detetu ime: jedno kojim će ga zvati i još jedno, tajno, znano samo roditeljima, da se ne može ureći“.³⁾

Međutim, naziv za kuma nije indijskog porekla. Reč *kirvo* — čirvo potiče iz grčkog jezika.

Po verovanju Roma, sve dok se ne obavi krštenje, dete je nečisto, to jest, ne smatra se da pripada božjoj zajednici. U slučaju smrti, nekršteno dete se ne sahranjuje na groblju, jer bi u tom slučaju postao Karankoči, veruju Romi.

Inače, sam čin krštenja prate različiti magijski obredi, a obavlja se na način karakterističan za dotičnu sredinu, odnosno zavisno od toga koju od službenih religija ispoveda romsko pleme.

Ako se kome ne drže deca, već brzo umiru, onda, čim se dete rodi, zavijaju ga u pelene pa ga metnu u korpu i iznesu i ostave na putu. Ko prvi naiđe na dete, on mu odmah odme i ime nadene. Zatim mu babica probuši iglom uho i kroz uho provuče crveni konac, a kasnije se detetu meće minduša (čen). U ovim slučajevima se primenjuje i magijski obred „vačenje iz vatre“. Naime, kovač u ponoć iskuje predmete različitog oblika, na kojima se ucrtavaju razli-

³⁾ *Književna smotra*, VIII (1976), Br. 26–27, Zagreb.

čiti znaci (sunce, mesec, zvezde, zmija itd.) ili ime deteta. To su zaštitni predmeti, kakvi se, inače, sreću i kod mnogih drugih naroda.

Poput drugih, i Romi naročito paze na dečje stvari, zatim na nokte i kosu (odsečeni nokti i kosa se nipošto ne smeju bacati), a dok ne progovori detetu se ne sme davati ogledalo, na primer, ili riblje meso.

Romi muhamedanske vere svoju mušku decu obično obrezuju. Sunetisanje se vrši najčešće između četvrte i šeste godine, ali može i donije, i to uvek u leto, a obavlja ga berberin ili neko drugi ko se u to razume.

(Berberin je u prošlosti vršio i hirurške zahvate. Tako je, na primer, u Sarajevu, 1565. godine, jedan građanin dao u sudu pristanak da mu neki Rom izvrši operaciju mokraćne bešike.⁴⁾)

Svadbeni običaji

Prema staroindijskim običajima, pre venčanja se ispituju predznaci, naročito u ponašanju devojke — mlade. Ako spava ili plače kad dođu prosci, ne sklapa se brak. Pri sklapanju braka, mlada se vodi oko ognja da bi se udaljila od predaka i vezala za novo kućno ognjište. Tom prilikom, mlađoženja vodi mladu da učini sedam koraka desnom nogom (levu samo primiče) prema severoistoku, radi potomstva, dobrobiti itd. Istok i sever u verskim obredima su smerovi svetlosti i života. Na zapadu zalazi sunce, a na jugu su mrtvi i zli duši. Zatim, svadbena povorka odvodi mladence kući (*Vivaha* — svadba, znači odvođenje). Na začelju se nosi oganj kojim će osnovati novo kućno ognjište. Sklapajući brak, muškarac ulazi u razdoblje *grhasthe*, domaćina. Bračni oganj će ga pratiti sve do smrti.

Romski naziv za svadbu je *bijav* ili *abijav*. Svadbi, kao i kod drugih naroda, prethodi prosidba devojke (*mengipe*), to jest sklapanje prijateljstva (*hanamičipe*). (Ova ceremonija se naziva „Nikah“ i u Indiji.⁵⁾) Prilikom prosidbe, presudnu reč su imali roditelji, a u nekim plemenima to je još uvek slučaj. Kaldaraši i u današnje vreme kupuju devojku. Devojka mora biti nevina i upućena u tajne čaranja i gatanja. Neki plaćaju za devojku i po 10 miliona starih dinara — u SAD i po 10.000 dolara (isplata se vrši u novcu ili dukatima). Kad je momkov otac isplatio devojčinom ocu pogodbu, devojka postaje momkova „svojina“. Drugi daju devojci miraz, ili se devojka samo isprosi, bez ikakvih obaveza bilo s jedne ili s druge strane.

⁴⁾ Dr Hazim Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda*, Knj. 1, sv. 1, Beograd, Istorijski arhiv Beograda, 1968, str. 643.

⁵⁾ W. R. Rishi, *Marriages of the Orient*, Singapore, 1970.

Romi, inače, vrlo rano stupaju u brak, obično u 15. godini. U Mladenovcu, na primer, 12-godišnji dečak se oženio 11-godišnjom devojicom i posle godinu dana dobili su žensko dete! U prošlosti, Romi su se ženili i udavali isključivo međusobno. Isprositi devojku, oženiti se, romski se upravo i kaže: *lijem romni*, a udati se: *lijem rom, romeste sem*.

Svadbene običaje Roma i obredni elementi venčanja nisu u svim plemenima i grupama isti, ali uprkos razlikama, postoje elementi koji su zajednički. U Skoplju, na primer, pošto je devojka isprošena, zakazuje se svadba. Ranije je svadba počinjala u sredu i završavala se u petak, a danas traje od subote do ponedeljka. (Subota je, po verovanju Roma, „mrtvački dan“, pa nije dobro zakazivati tada svadbu ili proslavu nekog drugog radosnog događaja.) Ranije je bio običaj da mlada ide u kupatilo. Pošto se okupa, obrnu je tri puta. Dok su se ostali veselili, mlada je plakala. To je ritual opraštanja od roditelja, braće i sestara. Po mladu odlaze svatovi. Svekrva (*sasuj*) nosi tanjir sa žitom, u koje su zabodene tri sveće. Ostali gosti nose po jednu upaljenu sveću. Mlada se ne može videti dok je ne izvede brat. Brat predaje sestru mladoženji i svekrvi, a svekrva daruje mladu sa tri hleba. Jedan hleb joj meće na glavu, a druga dva pod miške. Zatim joj predaje dve zapaljene sveće i šolju sa maslom kojim mlada maže kućna vrata.

Mladoženja unosi mladu na rukama u kuću, pa je pojasom vezuje za vrat i obrne tri puta oko sebe da bi mu bila verna. Ranije je mladoženja obrtao mladu oko odžaka da bi bila vezana za kuću. Tom prilikom joj desnom nogom gazi desnu nogu. Posle toga počinje veselje. Uveče, pre nego što mladoženja ode mladi u sobu, prođe između dva reda upaljenih sveća. Posle toga drugo vi ga „istuku“ i uguraju u sobu. U sobi se mladenci uzajamno hrane. Običaj je da jedno drugome daju šećer iz usta.

Sutradan, ako je mlada bila čedna, uzima joj se košulja i stavlja u sito. Tako se prisutni uveravaju u čednost devojke. Ceremonijal poštenja (*pativ* ili *pačiv*) neki obavljaju i pred mladim roditeljima. Naime, ako je bila nevinna, pred mladim oca se stavlja praseća ili jagnjeća glava. U suprotnom slučaju, otac dobija čašu bez dance-ta i u nju mu sipaju piće, što se, obično, završava svadom i tučom. Neki istraživači, kao, na primer Žil Bloh, govore da se defloracija u Španiji obavljala javno. To su činile tri starije žene (Romkinje), koje su posle toga uveravale i ostale goste da je devojka bila čedna, pokazujući im maramicu. Ponekad, da bi se spasla devojačka čast, klala se kokoš i košulja se mazala krvlju.

Inače, zajednički obredni elementi venčanja kod mnogih romskih plemena su hleb i so. Plemenski

starešina, *phuri dej* ili svekrva lomi hleb na dva dela iznad mladine glave, a zatim ih pruža supružima govoreći: „Kad se zasitite hleba i soli, zasitit ćete se i jedno drugoga!” Ili: „Kad se posvađaju hleb i so, tada ćete se i vi posvađati!” Od ovog obrednog hleba uzimaju momci i devojke da bi se srećno oženili ili udale.

Čin venčanja neki su u prošlosti obavljali i oko plodnog drveta ili sipanjem zrnevlja iz krčage ili sira mladencima na glavu. Kasnije se venčanje obavljalo u orkvi ili pred matičarem, shodno vladajućim običajima.

Svadbu, kao i ostale običaje, prate raznovrsna vraćanja i sujeverje. Obično se vraća da se mladenci ne ureknu, da mogu imati odnos prve bračne večeri, za zdrav i srećan porod, itd. Shodno tome, mladenci i svatovi se moraju pridržavati određenih pravila koja nalažu svadbeni običaji.

Supružnici moraju biti jedno drugome verni, osobito žena. U slučaju brakolomstva, žena se kažnjava batinama i odseče joj se kosa. Šišanje žene je žig srama, a taj običaj je postojao i kod mnogih drugih naroda. Još je Tacit pisao da su Germani na isti način žigosali „pokvarene” žene, a ova kazna je postojala i u Indiji. Ponekad su se primenjivale i telesne kazne, kao, na primer, sakaćenje. Radi suzbijanja neverstva primenjuje se i magija. Romi u Mađarskoj, na primer, imali su amajlije, veličine i oblika metalnog novčića, izgravirane užarenim metalom. Na jednoj strani amajlije (koja se nosi na levoj nozi) prikazan je lanac (brak), dva krsta i jedan krug (grešna požuda i zadovoljstvo zbog kojeg se pada u rupu, odnosno zaboravlja se na bračnu dužnost), zmija (partner zavodnik) i kvadrat označen sa četiri tačke (porodica i stabilnost kućnog ognjišta). Na drugoj strani je ugravirana biljka ili cvet (ljubav) i dve prekrštene batine (zabrana).

No čaranjem i vradžbinama se mnogo više pokušava sačuvati vernost supruge. U tu svrhu se koriste raznovrsni predmeti ili se spravljaју napici koje žena sipa mužu u jelo ili piće.

U slučaju brakolomstva može doći i do raskida bračne veze, i tada je obično nadležan kris (romski sud). Na krisu se utvrđuje čija je krivica i obaveze krivca.

Pravila za sklapanje braka i krvno srodstvo

Po Klod Levi — Strosovom shvatanju, etnologija se bavi proučavanjem „razmene žena”, a temelj primitivnog društva predstavlja srodnički sistem koji počiva na razmeni žena: uvek jedan muškarac daje svoju ćerku ili sestru jednom drugom muškarcu i tako se između njih uspostavlja

ljaju srodnički odnosi. To je ujedno, smatra Stros, prvobitni ili početni akt društvene razmene. Ovo shvatanje se uslovno može prihvatiti i kada je reč o Romima, međutim, pravila za sklapanje braka i krvno srodstvo razlikuju se od onih koja je Stros opisao u delu *Divlja misao*.

Muš i žena potiču iz različitih familija (*vitsa*), a u ređim slučajevima su i iz iste familije. Ako su u srodstvu, onda se pre stupanja u brak obavlja obred „raskidanja srodstva”. Osim krvnog srodstva, prepreke za brak su još i kumstvo, pobratimstvo i ostala ritualna srodstva. U dajom i venčanjem žena postaje momkovim roditeljima i srodnicima *bori* (snaha), a njen muž je njenim roditeljima i srodnicima *zet* (*džamutro*). Ženin otac je njenom mužu *tast* (*sastro*), a majka *tašta* (*sasuj*). U istom su srodstvu žena i roditelji njenog muža: svekar je *sastro*, a svekrva *sasuj*. Roditelji muža i žene i njihovi srodnici su *anamika*. Deca stupaju u srodničke odnose i po majčinoj i po očevoj liniji. Taj odnos počiva na krvnoj vezi i ima isti značaj za potomstvo. Blisko srodstvo se obično računa do trećeg kolena i između tih srodnika bilo po jednoj ili drugoj liniji nije dozvoljeno sklapati brak. Inače, osim pomenutih naziva, reči za srodstva u romskom su *dad* (otac), *dej* (majka), *mami* (baba), *papo* (deda), *kako* (stric), *kaki* (strina), *bibi* (tetka), *sali* (svastika), *salo* (pašenog). Za ujaka, ujnu i šuraka nazivi su opisni: *mor dako phral*, *mor daće phralese romnji*, *mor romnjako phral*. Opisni su i drugi nazivi, kao, na primer, *jetrva*, *dever*, *zaova*, dok su deca za dedu i babu, *stričeve*, *tetke*, *ujake* — *čhave*, *dakle*, isto što i za roditelje.

Smrt i pogrebni običaji (Meripe thaj praxope)

Smrt kao i rađanje ne sme ukaljati obitavalište, verovali su Romi. Kao što su se žene u prošlosti porađale izvan čerge, tako se i čovek na samrti iznosio napolje ili se za tu priliku pripremao poseban šator. Romi veruju da duh umrlog posećuje to mesto četrdeset dana. Običaj je nalagao da čovek umire na zemlji, kako bi lakše „ispustio dušu”. Tako se postupalo naročito u slučajevima duge samrtne agonije, što je po verovanju Roma znak da je dotična osoba za života počinila velike i teške grehe. U želji da se takvoj osobi skrate muke pribegavalo se i magiji. Naime, vrač izmeri čoveka crvenim koncem i konac zatrpa u rupu koja je iskopana na mestu gde leži. Ili se prethodno iskopa rupa na mestu gde leži, pa se ova zemlja pomeša sa zemljom uzetom sa tri raskršća ili tri groba. Ova se zemlja rastvara u čaši vode i tom se prilikom doziva smrt. Najzad, ovom vodom se napoji samrtnik. Odmah posle toga, kako se veruje, nastupiće smrt, ali se gresi sa dotičnog lica prenose na vrača.

Dok je čovek na samrti, nipošto se ne sme plakati jer bi to, po verovanju Roma, moglo još više otežati samrtnikove muke. Inače, prozori i vrata prostorije u kojoj čovek leži moraju biti sve vreme otvoreni, kako bi mogla „ući“ smrt a duh umrlog napustiti kuću.

Po tome kako je čovek umro, zaključuje se o sudbini njegovih ukućana i srodnika. Ako, recimo, izdahne otvorenih očiju, umreće neko od pokojnikovih srodnika. To značenje Romi pripisuju i cviljenju životinja, kao i svim drugim promenama do kojih dolazi u ovom času u kući gde leži pokojnik. Ukratko, svaka promena na predmetima, životinjama ili ukućanima neposredno pre smrt, u trenutku smrti ili posle smrti tumači se kao predznak velike nesreće.

Pošto se mrtvac okupa (ovoj se vodi pripisuje magijsko svojstvo, a ta se uloga pridaje i svim predmetima koji su pripadali čoveku u trenutku smrti ili sa kojima je mrtvac bio u dodiru), polaže se na krevet ili sto, i tu leži 24 časa. Za to vreme se ne smeju ubijati insekti, osobito muhe i leptiri, u prostoriji gde je izložen mrtvac, jer se veruje da se u njima nalazi i pokojnikova duša. Romi, takođe, veruju da je mrtvac u stanju da reaguje: smeje se ili je tužan, a izraze tog njegovog raspoloženja mogu uočiti, kako kažu, samo pojedinci kojima se, po verovanju Roma, pokazuju mrtvi.

Za umrlim se nariče, ali suze ne smeju kanuti na leš. Na to naročito paze najbliži pokojnikovim srodnici jer im se, kako veruju, duša umrlog neće pokazivati, niti će im se pokojnik javljati u snovima.

Da se mrtvac ne bi „povampirio“, čine se različiti postupci. Naročito se pazi da u prostoriju u kojoj je izloženo telo umrlog ne uđu životinje (pas, mačka, živina), a ukoliko je čovek za života pokazivao demonske sklonosti, služio se vradžbinama i magijom, kad umre, u telo mu zabadaju igle.

Sahranjivanje se obavlja zavisno od veroispostivosti i vladajućih običaja sredine u kojoj Romi žive. Inače sam naziv *praxope* (sahrana) znači „pretvoriti u pepeo“. U romskom jeziku nije očuvana ni izvorna reč za grob (groblje). Reč *imori* (grob) potiče iz rumunskog jezika. Mnogi naučnici su, takođe, konstatovali da Romi nemaju kult groblja. Posle završenog pokopa, na grob se brzo zaboravlja. Međutim, nezavisno od veroispostivosti i vladajućih običaja, neki elementi su specifični i pokazuju veliku sličnost sa onima iz staroindijskih običaja. Prema Rgvedi, za pogreb treba naći zemljište nagnuto jugu, jer je to smer prema precima i mrtvima. Na sprovodu stariji idu napred, mlađi ih slede. Na određenom mestu telo preminulog se polaže na lomaču, a oko lomače se postavljaju i njegova tri žrtvena ognja

koji se raspoređuju drugačije nego što je to u slučaju objavnih obreda. Potom žena leže do primuloga, ali je dever ili blizak rođak poziva natrag među žive i uzima za ženu. Zatim se na mrtvaca položi obredni pribor koji je imao u životu, prinosi se žrtva i na nju se polaže vatra. Naposljetku, pokojnika spaljuju njegova tri žrtvena ognja. U povratku, u povorci napred idu mlađi, a za njima stariji, tako da su i sad bliži smrti. Doba žalosti i čišćenja od smrti je različitog trajanja, zavisno od srodstva sa pokojnikom. Ako povorka prolazi pored vode (reke, potoka, itd.), u njoj se obavlja ritualno čišćenje. Za 11 do 15 dana vrata se muškarcima ili ženama da pokupe kosti pokojnika, polože ih u urnu i u zemlju. Godinu dana pokojniku se žrtvuje poseban prinos, a posle toga zajednički s drugim precima. Kućni obredi za pretke zovu se *sraddhe*. Uz njih se obavljaju i *pindapitryajne*, i to za vreme žrtve *darsapurnamasa*. Najčešće se žrtvuje kuvani pirinač, a preci, po staroindijskom verovanju, pospesuju potomstvo. Oni ga čak zahtevaju kao dug.

Slični su i *dhavalo* običaji Bandžarasa, prema kojima se i svadba i smrt emocionalno izražavaju kroz naricanje. Bandžarasi imaju takozvani „Sutaka” tip ceremonije, koji je zajednički različitim kastama.

Slično Indusima, i Romi sa pokojnikom sahranjuju predmete kojima se služio u vreme života. Žil Bloh, na primer, navodi da u ruke mrtvaca stavljaju i muzičke instrumente. (Prema verovanju Roma, ono što je čovek radio na ovom radiću i na drugom svetu. Iz tih razloga se sa mrtvacem i polaže obredni pribor.) Pre nego što se telo umrlog položi u raku, običaj je da se baca novac. To je ritualno kupovanje „večne kuće”, poznato i kod mnogih drugih naroda. Žene, deca i bliski srodnici se opraštaju od pokojnika na groblju, a natrag, među žive poziva ih pokojnikov brat, a u nekim mestima dever uzima za ženu svoju snahu-udovicu. To se, na primer, dogodilo pre nekoliko godina u selu Županju (Srbija).

Pogrebna povorka se kreće po staroindijskim pravilima, a na isti način se obavlja i ritualno čišćenje. Lustracija se može obavljati i pred pokojnikovom kućom. Neko od ukućana sačeka učesnike sahrane i poliva im da operu ruke. Drugo lice drži na vatraju ugljenove, od kojih svaki, pošto opere ruke, uzme po jedan i premetne ga iz ruke u ruku po nekoliko puta, pa ga zatim baca preko glave. Na taj način se obavlja ritualno čišćenje i kod mnogih drugih naroda, što znači da se vodi i vatri, po tom opštem običaju, pripisuju katantična svojstva.

Kako je zabeležio Tihomir Đoređvić, Romi četrdeset dana kuvaju pirinač s mesom, a može biti i bez mesa, pa se to s parčetom hleba deli za pokoj duše (djose) umrlog. Kad prođe šest meseci od smrti, stavlja se mrtvacu kamen iznad glave i kod nogu, a grob se prekriva busenjem trave. Tada se kolje jagnje pa se jedna polovina kuva kod kuće s pirinčem, a druga se peče i nosi na groblje; obe se podele za dušu, prva kod kuće, druga na groblju. Ovo se isto čini i na godišnjicu smrti.

Rođenje, venčanje i smrt su izuzetni događaji u životu ljudi i njih prate mnogobrojni običaji i pravila u gotovo svim ljudskim zajednicama. To se može reći i za praznike i svetkovine. Ostali događaji iz svakodnevnog života nemaju toliki značaj, pa su i običaji koji ih prate podložniji promenama, i to kako u formalnom, tako i u sadržinskom pogledu.

ĐURĐEVDANSKI OBIČAJI

Đurđevdan je glavna prolećna svetkovina Roma. Uoči praznika Romi poseku mladu vrbu, okiće je vencima i cvećem i pobodu u zemlju. Trudne žene, kao što smo naveli, stave neki deo svog odelja ispod drveta i tu ga ostave prekonoc; ako idućeg jutra nađu list tog drveta da leži na odeći, onda su sigurne da će imati lak porođaj. Bolesni i stari priđu drvetu uveče, pljunu na njega tri puta i kažu: „Ti ćeš uskoro umreti, ali pusti nas da živimo”. Idućeg jutra svi se okupe oko drveta. Glavna figura svetkovine je zeleni Đorđe, mlađić pokriven od glave do pete zelenim lišćem i cvećem. On baci nekoliko rukoveti trave stoci da ne bi bilo oskudice u stočnoj hrani u toku godine. Zatim uzme tri eksera, koji su tri dana i tri noći stajali u vodi, i zabije ih u vrbu, pa ih onda izvadi i baci u potok. Frejzer smatra da se to čini da bi se umilostivili vodeni duhovi. Međutim, po našem mišljenju, to je obred ubijanja duhova koji žive u drvetu, „kaštese bengal”, i njihovo potapanje u vodu. Na tu pomisao upućuje i korišćenje eksera za ritualno ubijanje demona, a ne da bi se umilostivili. Posle ovog obreda, zelenog Đorđa pokušavaju tobož baciti u vodu, da bi na kraju samo granje i lišće bilo bačeno.

Sličnih obreda i običaja ima širom sveta, a oni, po Frejzerovom mišljenju, predstavljaju ostatke obožavanja drveća. Slični obredi postoje i u Indiji, gde se, kao i na Cejlonu, veruje da je kult ženskog božanstva ovaploćen u drvetu. O tome, pored ostalog, svedoče i pečati Mohen-

džo-Dara na kojima se nalazi ritualna slika svetog drveta koje je u nekim slučajevima predstavljeno sa dva stabla (ili, tačnije, kao jedno razdvojeno stablo). Među njima se nalazi figura božanstva u stojećem položaju, najverovatnije ženskog. Glava tog božanstva je ukrašena trozupcem iz koga raste grana pokrivena cvećem i lišćem. U donjem delu pečata nalazi se sedam figura sa granama na glavi. U indoarijskoj književnoj tradiciji spajanje ili rađanje slika drveća i žena javlja se još u najranijim tekstovima. U bajkama se često ponavlja motiv braka žene sa drvetom (slična bajka postoji i kod Roma), a u budističkoj umetnosti Indije jedna od najrasprostranjenijih slika je kombinacija ženskog božanstva — *jakkhini* sa drvetom.

Kult ženskog božanstva ovaploćen u drvetu Romi su očuvali u svetkovini *Bibije*. Naime, Romi ovu božicu poistovećuju sa samim drvetom i drvetu se obraćaju kao božanstvu, prinoseći mu ribu i posna jela i piće. Posebnu ulogu Romi pripisuju šumskoj biljci sa crvenim cvetovima koje nazivaju „*bibijake kan*” („tetkine uši”).

Inače, među Romima je još očuvan obred „venčavanja drveća” (narочito u Prizrenu), koji je vrlo poznat u Indiji, a sačuvao je i verovanje u drvo želja i drvo života. Drvo želja, karakterističan motiv likovne umetnosti cele istočne Azije, prema mitologiji, treba čuvati u posebnoj posudi (*khumba*, *kalasa*, *ghata*). U *Bhagavata-purani* se govori o božanstvu šuma — *vanaspati* koje treba staviti u lonac i poštovati kao žrtveni oganj. U đakati *Kalingabodhi* postoji priča da je Ananda, želeći da posadi drvo *bodhi* pred vratima Džetavane, iskopao jamu, stavio u nju posudu napunjenu vodom i zemljom i bacio zrnó. Iz njega je odmah izraslo tanko i visoko drvo sa pet grana na sve četiri strane i u visinu. Drvo *bodhi* su i carevi postavljali na zlatan presto i klanjali mu se kao božanstvu ili njegovom simbolu.

Vrlo je rasprostranjeno i verovanje u drvo života. Po sumerskim i asirsko-vavilonskim izvorima, drvo života raste u rajskom vrtu pokraj potoka života. U skladu sa tom predstavom, hram je imao svetilište sa svojim „drvetom života” — simbolom boga i obaveznim izvorom kraj njega (*apsu*). To značenje je sadržano i u legendi o prenošenju grane *bodhi*, prema kojoj je car vezan za vodu ne samo u ulozi poškopitelja, već i na mnogo složeniji način. Istovremeno sa očišćenjem drveta, obavlja se i očišćenje — ritualno umivanje samog cara — ekvivalenta drveta života. Prateći granu i smeštajući je na lađu. Ašoka, recimo, stavlja sebi na glavu vazu sa drvetom i s njom ulazi do grla u vodu. (Romi u Francuskoj to, kao što je poznato, takođe praktikuju u vreme svetkovine Kalije.) U mesopotamskoj literaturi se navodi

da je car obavljao ritualno čišćenje svetom vodom uzetom iz dve mitološke reke kraj čijih izvora raste drvo života. U svetlosti ritualne jednakosti cara i drveta kao centra vasiona treba razmatrati i simboličko darivanje carstva i carske vlasti *bodhi*. Ašoka je, opraštajući se od grane, tri puta ušao u okean i prinosio joj na dar sve carstvo Džambudvipy (Indiju): „Ja poštujem drvo *bodhi*, darujući mu carstvo”.

